

**Dr. Balogh Sándor: Autonómia**  
**4. sz. FÜGGELÉK**

**Lundi Ajánlások**  
**a nemzeti kisebbségek tényleges részvételéről a közéletben**

*(A kiegészítő magyarázatokat ez a Függelék nem tartalmazza.)*

Nemzetiségek Közötti Kapcsolatok Alapítványa (*Foundation on Inter-Ethnic Relations*)  
1999. Szeptember. ISBN 90 – 7598905 – 9

Ezt a füzetet a Nemzetiségek Közötti Kapcsolatok Alapítványa adta ki, szabad felhasználás és terjesztés céljából, melynek alkalmával kéretik a forrásra hivatkozni.

TARTALOM:

Bevezetés

A Lundi Ajánlások...

- I. Általános alapelvek
- II. Részvétel a döntéshozatalban
  - A. Intézkedések a központi kormány szintjén
  - B. Választások
  - C. Intézkedések regionális és helyi szinten
  - D. Tanácsadó és konzultatív testületek
- III. Önkormányzás
  - A. Nem-területi jellegű intézkedések
  - B. Területi jellegű intézkedések
- IV. Biztosítékok
  - A. Alkotmányos és törvényi garanciák
  - B. Jogorvoslat

*Kiegészítő magyarázat a Lundi Ajánlásokhoz...*

**BEVEZETÉS**

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) 1992. júliusi Helsinkai Határozataiban létrehozta a Nemzeti Kisebbségek Fobiztosának hivatalát azzal a céllal, hogy „eszköze legyen a konfliktusok lehető legkorábbi állapotban történő megakadályozásának”. Ennek a hivatalnak a létrehozása nagy részben reagálás volt a korábbi Jugoszláviában bekövetkezett helyzetre, amellyel kapcsolatban sokan féltek attól, hogy megismétlődhet más helyen is Európában, foképpen a demokrácia irányában átalakulás alatt lévő országokban, és alááshatja azokat az ígéreteket a békére és felvirágzásra az Új Európában, amelyeket a Párizsi Charta helyezett kilátásba, és amelyeket az állam- és kormányfok 1990. novemberében fogadtak el.

1993. január 1-jén kezdte meg munkáját Max van der Stoel, az EBESZ első Nemzeti Kisebbségi Fobiztos (HCNM). Figyelemre méltó személyes tapasztalataira támaszkodva, mint korábbi dán külügyminiszter, parlamenti képviselő, állandó ENSZ képviselő, valamint az emberi jogok régi harcosa, van der Stoel azokra az európai

kisebbségek és központi hatóságok közötti számos vitákra fordította a figyelmét, amelyeknél, nézete szerint, fennállt annak veszélye, hogy eskalálódnak. Higgadtan, diplomáciai eszközöket használva, a Fobiztos több mint egy tucatnyi országban tevékenykedett, így Albániában, Horvátországban, Észtországban, Magyarországon, Kazahsztánban, Kirgizisztánban, Litvániában, a korábbi Jugoszáviához tartozó Macedón Köztársaságban, Romániában, Szlovákiában és Ukrajnában. Tevékenységét főleg azokra a helyzetekre összpontosította, ahol a nemzeti-etnikai csoportokhoz tartozó személyek szám szerinti többséget képeztek egy országban, de szám szerinti kisebbséget egy másikban, ezáltal a kormányzó hatóságok érdekeit érintették mindkét országban, államok közötti feszültség - ha nem konfliktus - veszélyforrását képezve. Valójában Európa történelmének jelentős részét ilyen feszültségek határozták meg.

A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos feszültségek lényegével foglalkozva a Fobiztos úgy közelíti meg az ügyeket, mint egy független, pártatlan és együttműködésre kész ügyvéd. Miközben a Fobiztos nem felügyelő szerepet tölt be, azokat a nemzetközi normákat alkalmazza, amelyeket mindegyik állam elfogadott, a Fobiztos elemzéseinek alapvető keretét, és különleges ajánlásainak alapját. Ebben az összefüggésben fontos felidézni azokat a kötelezettségeket, amelyeket az EBESZ összes résztvevő államai elvállaltak, különösképpen az Emberi Dimenzió Konferenciájának 1990-es Koppenhágai Dokumentumában foglaltakat, amelyek annak IV. részében meghatározzák a nemzeti kisebbségekre vonatkozó részletes normákat. Minden EBESZ államot úgyszintén kötnék az ENSZ emberi jogokra, ezen belül a kisebbségi jogokra vonatkozó kötelezettségei is, és az EBESZ államok nagy többségét ezen felül az Európa Tanács normái is kötelezik.

Több mint hat év intenzív tevékenysége révén a Fobiztos azonosított néhány ismétlődő ügyet és témát, amelyek felkeltették a figyelmét számos országban, amellyel kapcsolatba került. Ezek közé tartoznak a kisebbségi oktatás ügyei és a kisebbségi nyelvek használata, különösképpen a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek identitásának fenntartására és fejlesztésére szolgáló eszközökként. Szem előtt tartva az EBESZ területén a vonatkozó kisebbségi jogok megfelelő és következetes alkalmazásának megteremtését, a Fobiztos kérte a Nemzetiségek Közötti Kapcsolatok Alapítványát, – a Fobiztos támogató speciális feladatok elvégzésére 1993-ban létrehozott nem-kormányzati szervezetet, – hogy hozzon össze nemzetközileg elismert független szakértőkből két csoportot, két ajánlás-csomag kidolgozására: **a nemzeti kisebbségek művelődési jogaira vonatkozó Hágai Ajánlásokat** (1996) és **a nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogaira vonatkozó Oslói Ajánlásokat** (1998). Mindkét ajánlás-csomag ezt követően hivatkozási alapul szolgált számos állam politika-teremtőinek és törvényhozóinak. Az ajánlások ingyen rendelkezésre állnak (több nyelven) a Nemzetiségek Közötti Kapcsolatok Alapítványánál.

Egy harmadik visszatérő téma, amelyik számos olyan helyzetben merült föl, amelyekbe a Fobiztos bekapcsolódott, a nemzeti kisebbségek tényleges részvételének formái az államok kormányzásában. Annak érdekében, hogy kiemeljék az EBESZ résztvevő államai nézeteinek és tapasztalatainak jelentőségét ezen a területen, valamint elosegítsék az államok közötti tapasztalatcserét, a Fobiztos és az EBESZ Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Irodája összehívott egy értekezletet az összes EBESZ állam és a

kapcsolódó nemzetközi szervezetek részvételével, „Kormányzás és részvétel: Integráló Sokféleség” címen, amelynek a Svájci Államszövetség adott helyet Locarnóban, 1998. október 18. és 20. között. Az Elnöknek a konferencia végeztével kiadott nyilatkozata összefoglalta a megbeszélések témáit, és megjegyezte, hogy kívánatos „a konkrét további tevékenység, többek között a kisebbségek tényleges részvételével történő jó kormányzás különféle koncepcióinak és mechanizmusainak további kidolgozása, amely az államon belüli diverzitás integrációjához vezethet”. Ennek érdekében a Fobiztos felhívta a Nemzetiségek Közötti Kapcsolatok Alapítványát, hogy a Raoul Wallenberg Emberi Jogok és Humánus Törvények Intézetével együttműködve hozzon létre egy nemzetközileg elismert független szakértokból álló csoportot, ajánlások kidolgozására és alternatívák körvonalazására, a vonatkozó nemzetközi normákkal összhangban.

Ennek a kezdeményezésnek az eredménye a **Lundi Ajánlások a Nemzeti Kisebbségek Tényleges Részvételére a Közéletben**, amelynek neve arra a svéd városra utal, ahol a szakértok utoljára találkoztak, és véglegesítették ajánlásaikat. A szakértok között voltak a vonatkozó nemzetközi jogra specializálódott jogászok, az alkotmányos rendre és a választási rendszerekre specializálódott politológusok, valamint a kisebbségi ügyekre specializálódott szociológusok...

\* \* \*

Minthogy a kisebbségi jogok létező normái az emberi jogok részét képezik, a szakértok közötti konzultációk kiindulópontja az volt, hogy előfeltételnek tartották azt, hogy az államok eleget tesznek minden emberi jogi kötelezettségnek, és ezen belül különösképpen a diszkriminációtól való mentességnek. Ugyancsak feltételezték, hogy minden emberi jog végso célja az egyedi emberi személyiség teljes és szabad kibontakozása, egyenlőség körülményei között. Következésképpen előfeltétel az is, hogy a civil társadalom nyílt és képlékeny, ezért minden személyt integrál, azokat is, akik nemzeti kisebbségekhez tartoznak. Továbbá, amennyiben a jó és demokratikus kormányzás célkitűzése a teljes népesség szükségleteinek és érdekeinek szolgálata, előfeltételnek tartják azt is, hogy minden kormány törekedjen arra, hogy maximális lehetőséget biztosítson azok részvételére, akiket a közösségi döntéshozatal érint.

A Lundi Ajánlások célja, akárcsak a korábbi Hágai és Oszlói Ajánlásoké, az, hogy bátorítsa és megkönnyítse az államok részére különleges intézkedések alkalmazását a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos feszültségek enyhítésére, és ezáltal szolgálja a Fobiztosnak a konfliktusok megakadályozására vonatkozó végso célját. A Lundi Ajánlások a Nemzeti Kisebbségek Tényleges Részvételére a Közéletben megkísérlik viszonylag nyíltan tisztázni a dolgokat, és azoknak a kisebbségi jogoknak a tartalmára és más normákra építenek, amelyek általánosságban alkalmazhatók azokban a helyzetekben, amelyekkel a Fobiztos foglalkozott. A normákat kifejezetten úgy értelmezték, hogy biztosítsák a következetességet nyílt és demokratikus országokban való alkalmazásuk során. Az Ajánlások négy alfejezetre oszlanak, amelyek a huszonnégy ajánlást általános alapelvekre, a döntéshozatalban való részvételre, az önkormányzásra, valamint a közéletben való ilyen tényleges részvétel biztosításnak módjaira csoportosítják. A Lundi Ajánlások közötti alapvető koncepcionális felosztás két ágat követ: részvételre az állam kormányzásának egészében, valamint önkormányzatra egyes helyi vagy belső ügyekben.

A megoldások széles választéka lehetséges és ismert. Több ajánlás különböző változatokat is javasol. Minden ajánlást az I. Rész általános alapelveinek megfelelően kell értelmezni. Minden ajánláshoz részletesebb magyarázat is található a Kiegészítő Magyarázatokban, amelyekben hivatkozás található a vonatkozó nemzetközi normákra.

## **LUNDI AJÁNLÁSOK A NEMZETI KISEBBSÉGEK TÉNYLEGES RÉSZVÉTELÉRE A KÖZÉLETBEN**

### **I. ÁLTALÁNOS ALAPELVEK**

- 1) A békés és demokratikus közösség fontos komponense a nemzeti kisebbségek tényleges részvétele a közéletben. Európai és más tapasztalatok azt mutatták, hogy ennek a részvételnek az elősegítéséhez a kormányoknak gyakran különleges intézkedéseket kell tenniük a nemzeti kisebbségek érdekében. A jelen Ajánlások azt tuzik ki célul, hogy megkönnyítsék a kisebbségek bekapcsolását az államon belül, és lehetővé tegyék a kisebbségek számára, hogy fenntarthassák saját identitásukat és jellegzetességeiket, ezáltal segítve elő a jó kormányzást és az állam integritását.
- 2) Ezek az ajánlások a nemzetközi jog olyan alapelveire és normáira épülnek, mint az emberi méltóság tiszteletben tartása, az egyenlo jogok és a diszkriminációmentesség, minthogy ezek érintik a nemzeti kisebbségek jogait arra, hogy részt vegyenek a közéletben, és élvezhessék más politikai jogaikat is. Az államoknak kötelessége, hogy tiszteletben tartsák a nemzetközileg elismert emberi jogokat és azt a jogi szabályzást, amely lehetővé teszi a polgári társadalom teljes kibontakozását tolerancia, béke és jólét körülményei között.
- 3) Amikor speciális intézményeket hoznak létre a kisebbségeknek a közéletben való tényleges részvételének biztosítására, ami magában foglalhatja az ilyen intézmények intézkedési jogait és felelősségét, akkor tiszteletben kell tartaniuk valamennyi érintett fél emberi jogait.
- 4) Az egyének azon kívül, hogy valamelyik nemzeti kisebbség tagjának tartják magukat, számos más módon is meghatározhatják önazonosságukat. Annak eldöntése, hogy valamelyik személy egy kisebbség vagy a többség tagjának számít-e, vagy egyiknek sem, csakis erre a személyre tartozik, és azt nem lehet ráeroltetni. Továbbá egyetlen személy sem szenvedhet hátrányokat ennek a választásának, vagy a választás megtagadásának következtében.
- 5) Amikor intézményeket és eljárásokat hoznak létre ezen ajánlásoknak megfelelően, azoknak mind a tartalma, mind a folyamata jelentőséggel bír. A kormányzati hatóságoknak és a kisebbségeknek a bizalom légkörének megteremtése érdekében mindenre kiterjedő, áttekinthető és számonkérhető módon kell eljárniuk. Az államnak bátorítania kell a nyilvános médiumokat arra, hogy támogassák a különböző kultúrák közötti megértést, és keltsék fel a kisebbségek érdeklődését.

## II. RÉSZVÉTEL A DÖNTÉSHOZATALBAN

### A) Intézkedések a központi kormány szintjén

- 6) Az államoknak biztosítaniuk kell, hogy a kisebbségeknek alkalmuk legyen ténylegesen szóhoz jutniuk a központi kormány szintjén, szükség esetén speciális megoldások útján. Ilyenek lehetnek, a körülményektől függően:
  - ?? a nemzeti kisebbségek speciális képviselője például olyan módon, hogy a parlament egyik vagy mindkét kamarájában és a parlamenti bizottságokban bizonyos számú helyet tartanak fenn a kisebbségeknek, vagy más módon biztosítják, hogy részt vegyenek a törvényhozási folyamatban;
  - ?? formális vagy informális megállapodások a nemzeti kisebbségek részvételére a kabinet, a legfelső bíróság, alkotmánybíróság, vagy alsóbbrendű bíróságok, valamint a megbízott tanácsadó testületek vagy más magas szintű szervezetek tagjai között;
  - ?? olyan mechanizmusok, amelyek biztosítják, hogy a kisebbségek érdekeit figyelembe veszik az illetékes minisztériumokon belül, például olyan alkalmazottak bevonásával, akik a kisebbségeket érintő kérdésekkel vagy irányelvekkel foglalkoznak;
  - ?? speciális intézkedések a kisebbségek részvételére a közhivatalokban, valamint azok szolgáltatásainak biztosítása a nemzeti kisebbség nyelvén.

### B) Választások

- 7) Európai és más tapasztalatok bizonyítják a választási rendszer jelentőségét a kisebbségek részvételének elősegítésére a politikai életben. Az államoknak garantálniuk kell a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát a közügyek intézésében való részvételre, többek között arra is, hogy megkülönböztetés nélkül szavazhassanak és közhivatalt vállalhassanak.
- 8) A politikai pártok alapításának és működésének szabályozása meg kell feleljen a társulási szabadság alapelvének a nemzetközi jogban. Ez az alapelv magában foglalja a politikai pártok alapítását mind közösségi identitás alapján, mind olyan alapon, amely nem köthető kizárólagosan valamely közösség érdekeihez.
- 9) A választási rendszernek meg kell könnyítenie a kisebbség képviselőit és befolyását.
  - ?? Ahol kisebbségek területileg koncentrálnak, az egyéni választókerületek elősegíthetik a kisebbségek kielégítő képviselőit.
  - ?? A preferenciális szavazás bizonyos formái, ahol a választók tetszés szerint rangsorolhatják a jelölteket, elősegítheti a kisebbségek képviselőit, valamint a közösségek közötti együttműködést.
  - ?? Alacsonyabb küszöbértékek a törvényhozásban való képviselőre elősegíthetik a kisebbségek bekapcsolódását a kormányzásba.
- 10) A választókerületek földrajzi határainak elő kell segítenie a nemzeti kisebbségek méltányos képviselőit.

### **C) Intézkedések regionális és helyi szinten**

- 11) Az államoknak olyan intézkedéseket kell foganatosítaniuk, amelyek elősegítik a nemzeti kisebbségek részvételét regionális és helyi szinten, hasonlóan azokhoz a fenti (6-10. bekezdések szerinti) intézkedésekhez, amelyek a központi kormány szintjére vonatkoznak. A regionális és helyhatósági döntéshozatali folyamatoknak átláthatóknak és hozzáférhetőnek kell lenniük annak érdekében, hogy bátorítsák a kisebbségek részvételét.

### **D) Tanácsadó és konzultatív testületek**

- 12) Az államoknak megfelelő intézményi keretek között tanácsadó és konzultatív testületeket kell létrehozniuk, hogy a kormányzati hatóságok és a kisebbségek közötti párbeszéd csatornáiként szolgáljanak. Az ilyen testületek között lehetnek különleges célú bizottságok olyan kérdések kezelésére, mint lakásellátás, földkérdés, oktatás, nyelv és kultúra. Ezen bizottságoknak összetételükben tükrözniük kell céljaikat, és hozzá kell járulniuk a kisebbségi érdekek hatékonyabb kommunikációjához és fejlesztéséhez.
- 13) Ezeknek a testületeknek alkalmasnak kell lenniük arra, hogy a döntéshozók részére témákat vessenek föl, ajánlásokat készítsenek elő, törvény- és más javaslatokat szövegezzenek meg, valamint ellenőrzést és irányelveket biztosítsanak azoknak a javasolt kormányzati döntéseknek a körében, amelyek közvetve vagy közvetlenül érinthetik a kisebbségeket. A kormányzati szerveknek rendszeresen tanácskozniuk kell ezekkel a testületekkel a kisebbségeket érintő törvényhozási és közigazgatási intézkedések vonatkozásában, annak érdekében, hogy hozzájáruljanak a kisebbségek érdekeinek kielégítéséhez és a bizalom kiépítéséhez.

## **III. ÖNKORMÁNYZÁS**

- 14) A kisebbségeknek a közéletben való részvételéhez szükség lehet területi és nem-területi jellegű önkormányzati intézményekre és intézkedésekre, vagy a kettő kombinációjára. Az államoknak ezekhez megfelelő forrásokat kell biztosítaniuk.
- 15) Az ilyen megoldások sikeréhez alapvetően fontos, hogy mind a kormányzati szervek, mind a kisebbségek elismerjék, hogy szükség van központi és egységes döntésekre a kormányzás egyes területein, míg más területeken elonyösebb a diverzitás.
  - ?? Általában a központi kormány illetékességébe tartoznak olyan funkciók, mint a védelem, külügy, bevándorlás, vámok, makrogazdasági politika és pénzügyek.
  - ?? Más funkciók, amelyek nem szerepelnek a fenti felsorolásban, intézhetők a kisebbségek vagy a területi közigazgatás szintjén, vagy megoszthatók a központi hatóságokkal.
  - ?? Egyes funkciók asszimmetrikusan is allokalhatók, hogy megfeleljenek az államon belül eltérő kisebbségi helyzeteknek.

- 16) Az önkormányzati intézményeket, akár területiek, akár nem-területiek, demokratikus alapelvekre kell alapozni, hogy azok ténylegesen tükrözhessek az érintett népesség elképzeléseit.

#### **A) Nem-területi jellegű intézkedések**

- 17) A kormányzás nem-területi formái hasznosak a nemzeti kisebbségek identitásának és kultúrájának fenntartása és fejlesztése szempontjából.
- 18) A legalkalmasabban ilyen módon intézhető ügyek közé tartoznak az oktatás, kultúra, kisebbségi nyelvhasználat, vallás, és más olyan ügyek, amelyek alapvetően fontosak a nemzeti kisebbségek öntudatában és életmódjában.
- ?? Egyéneknek és csoportoknak joga van arra, hogy nevüket a kisebbségi nyelvnek megfelelően használják, és ezek a nevek hivatalosan is elfogadást nyerjenek.
  - ?? Tekintettel arra, hogy a kormányzati szervek felelősségébe tartozik a közoktatási normák meghatározása, a kisebbségi nyelv és/vagy kultúra tanításának anyagát és rendjét a kisebbségi intézmények határozhatják meg.
  - ?? A kisebbségek maguk dönthetnek saját jelképeik használatáról, vagy saját kultúrájuk más kifejezési formáiról.

#### **B) Területi jellegű intézkedések**

- 19) Minden demokráciának vannak intézményei a különböző területi szinteken történő közigazgatásra. Európai és más tapasztalatok bizonyítják, mennyire hasznos az, ha bizonyos törvényhozási és végrehajtási funkciókat központi szintről regionális szintre helyeznek át, túl azon, hogy egyszerűen decentralizálják a közigazgatást a fővárosból regionális és helyi intézményekbe. A szubszidiaritás elvére támaszkodva, az államoknak kedvezően kell megfontolniuk a hatalom ilyen területi megosztását, beleértve az önkormányzás speciális funkcióit is, különösen ott, ahol az javítaná a kisebbségek lehetőségét arra, hogy az őket érintő ügyekben maguk gyakorolhassák a hatalmat.
- 20) Megfelelő helyi, regionális vagy autonóm közigazgatás, amely alkalmazkodik a nemzeti kisebbségek sajátos történelmi és területi körülményeihez, számos funkciót magára vállalhat annak érdekében, hogy hatásosabban megfeleljen ezen kisebbségek érdekeinek.
- ?? Azon elsődleges vagy jelentős funkciók, amelyeket ilyen közigazgatási intézmények sikeresen vállaltak magukra, felölelik az oktatás, kultúra, kisebbségi nyelvhasználat, környezetvédelem, helyi tervezés, természeti erőforrások, gazdasági fejlesztés, helyi rendőrségi funkciók, lakásügy, egészségügy és más szociális szolgáltatások területeit.
  - ?? A központi és regionális hatóságok között megosztott funkciók közé tartoznak az adóügyek, igazságügyi adminisztráció, turizmus és közlekedés.
- 21) A helyi, regionális és autonóm hatóságoknak tiszteletben kell tartaniuk, és biztosítaniuk kell minden személy emberi jogait, beleértve az illetékességük alá tartozó bármilyen kisebbségek jogait is.

## IV. BIZTOSÍTÉKOK

### A) Alkotmányos és törvényi garanciák

- 22) Az önkormányzati intézményrendszert olyan törvények keretében kell meghatározni, amelyek általában nem változtathatók ugyanúgy, mint más törvények. Azokat az intézkedéseket, amelyek a kisebbségeknek a döntéshozatalban való részvételét támogatják, törvényben vagy más megfelelő módon kell rögzíteni.
- ?? Azoknak a rendelkezéseknek, amelyeket az alkotmány keretében hagytak jóvá, a módosítása is csak magasabb törvényhozási vagy közmegállapodási küszöbök mellett fogadható el.
  - ?? A törvényhozás keretében létrehozott önkormányzati rendelkezések változtatása gyakran a törvényhozás minosított többségének, az autonóm vagy a nemzeti kisebbségeket képviselő testületeknek, vagy mindkettőnek a jóváhagyását igényli.
  - ?? Az önkormányzás és a kisebbségek döntéshozatali részvételének érdekében hozott rendelkezések rendszeres felülvizsgálata hasznos alkalmakat nyújt annak eldöntésére, hogy ezek nem szorulnak-e módosításra a gyakorlat és a megváltozott körülmények tükrében.
- 23) Megfontolhatók olyan ideiglenes vagy eseti megoldások, amelyek lehetővé teszik a részvétel új formáinak kipróbálását vagy kifejlesztését. Ilyen rendelkezések hozhatók a törvényhozás keretében vagy informális módon, meghatározott időtartamra, és az elért eredménytől függoen kiegészítés, módosítás, vagy elévülés tárgyát képezhetik.

### B) Jogorvoslat

- 24) A nemzeti kisebbségek tényleges részvételére a közéletben szükség van meghatározott konzultációs csatornákra a konfliktusok megelőzése és a felmerülő viták megoldása érdekében, valamint azért, hogy lehetőséget teremtsen szükség esetén eseti vagy alternatív mechanizmusokra. Ilyen módszerek lehetnek:
- ?? a konfliktusok jogi megoldása, a törvényhozási vagy közigazgatási intézkedések jogi felülvizsgálatával, amelyhez szükség van arra, hogy az államban legyen független, hozzáférhető és pártatlan döntőbírói testület, amelynek határozatait tiszteletben tartják;
  - ?? kiegészítő mechanizmus a viták megoldására, mint egyeztetés, tényfeltárás, közvetítés, választott bíróság, kisebbségi ombudsman, és különleges bizottságok, amelyek gyujtópontként és eszközül szolgálhatnak a kormányzás során elkövetett sérelmek ügyeiben.

\* \* \*